

Izazovi efikasnog vođenja regionalne politike u Hrvatskoj

Dubravka Jurlina Alibegović

Regionalnu politiku u Hrvatskoj obilježava niz naslijeđenih problema koji su proizašli iz tranzicije, ratnih zbivanja, odnosa središnje vlasti prema regionalnoj i lokalnoj vlasti, a sve se to odrazilo u neujednačenom razvoju

Vođenje regionalne politike u Hrvatskoj postavlja pred aktere oblikovanja spomenute sektorske politike čitav niz izazova, koje nije moguće valjano zahvatiti u jednome kratkom članku. No, prije no što se odrede makar oni važniji, valja ukratko definirati osnovne pojmove. Regija se definira geografskim područjem unutar nacionalnog teritorija neke zemlje koje je omeđeno administrativnim granicama ili je posebno zbog gospodarskih i socijalnih značajki i zbog toga se razlikuje od okolnih područja. Regionalni razvoj označava pokretanje ekonomskih procesa i korištenje resursa prihvatljivih za regiju, koji bi trebali rezultirati održivim razvojem i željenim gospodarskim rezultatima za regiju, u skladu s vrijednostima i očekivanjima poduzetnika, građana i posjetitelja (Stimson, Stough i Roberts 2002). Politika regionalnog razvoja, s druge strane, definira se cjelovitim i usklađenim skupom ciljeva, prioriteta, mjera i aktivnosti usmjerenih na poticanje dugoročnoga gospodarskog rasta, sukladno načelima održivog razvoja dugoročno usmjerenog na smanjenje regionalnih razlika. Stoga se primjenom različitih politika regionalnog razvoja nastoje smanjiti regionalne nejednakosti u zemlji.

U prošlosti je politika regionalnog razvoja pokušavala ostvariti ove ciljeve pomoću velikih infrastrukturnih projekata i privlačenjem izravnih ulaganja u zemlju. Svijest o potrebi novog pristupa politici regionalnog razvoja potaknuta je činjenicom da takve politike nisu uspjele značajno smanjiti regionalne razlike te nisu bile uspješne u nadoknađivanju zaostajanja pojedinih regija, unatoč značajnim javnim sredstvima koja su u to bila usmjeravana. Novi pristup regionalnom razvoju ima stoga

Dubravka Jurlina Alibegović, znanstvena savjetnica, ravnateljica Ekonomskog instituta u Zagrebu. E-pošta: djurlina@eizg.hr

za cilj učinkovitije korištenje javnih resursa, što, među ostalim, uključuje odmak od preraspodjele i subvencija za regije koje zaostaju u razvoju u korist mjera za povećanje konkurentnosti svih regija. Neke ključne značajke ovog novog pristupa regionalnom razvoju uključuju:

- strateški koncept ili strategiju razvoja koja pokriva širok raspon izravnih i neizravnih faktora koji utječu na uspješnost lokalnih poduzeća;
- naglasak na prilike, a ne na nedostatke;
- partnerski pristup upravljanju koji uključuje nacionalne, regionalne i lokalne uprave, kao i sve druge interesne skupine, dok državna razina zauzima manje dominantnu ulogu.

O regionalnom se razvoju ne može govoriti bez interakcije sa srodnim i/ili povezanim područjima, kao što su, primjerice, ruralni razvoj, urbana i metropolitanska politika te višerazinsko upravljanje (*multi-level governance*), i, u posljednje vrijeme sve važnijim, regionalnim inovacijama.

Osnovno je težište regionalne politike Europske unije pritom na smanjenju razvojnih nejednakosti između bogatijih i siromašnijih regija. Zadaća je regionalne politike podizanje razine životnog standarda i kvalitete života, gospodarska i društvena kohezija i solidarnost između država članica.

Regionalnu politiku u Hrvatskoj obilježava niz naslijeđenih problema koji su proizašli iz tranzicije, ratnih zbivanja, odnosa središnje vlasti prema regionalnoj i lokalnoj vlasti, a sve se to odrazilo u neujednačenom razvoju. Dosadašnja regionalna politika nije se pokazala učinkovitom te se posljednjih godina u Hrvatskoj ulažu iznimni naponi, ne samo u području usklađivanja koncepta regionalne politike s europskim konceptom već u mijenjanju mjera regionalne politike s ciljem poticanja razvoja u zemlji. U Hrvatskoj je cilj politike regionalnog razvoja pridonijeti društveno-gospodarskom razvoju države, sukladno načelima održivog razvoja, stvaranjem uvjeta koji će svim dijelovima zemlje omogućavati jačanje konkurentnosti i realizaciju vlastitih razvojnih potencijala.

Zadaća je regionalne politike podizanje razine životnog standarda i kvalitete života, gospodarska i društvena kohezija i solidarnost između država članica

Temeljno je uporište za efikasnu regionalnu politiku u Hrvatskoj optimizacija razvojnih potencijala svih regija s ciljem unapređenja njihova ukupnog gospodarskog i socijalnog stanja, pri čemu je, naravno, potrebno pružiti dodatnu podršku područjima koja zaostaju u razvoju kako bi sve regije mogle pridonijeti održivom konkurentnom gospodarstvu. Više je razloga za definiranje efikasne regionalne politike u Hrvatskoj. Prvi je razlog sve veće produbljivanje i širenje društvenih i gospodarskih razvojnih nejednakosti i s njima povezano povećanje neujednačenosti kvalitete života u različitim dijelovima Hrvatske. Drugi broj 17 - travanj 2014.

je razlog povezan s nastojanjima Hrvatske da u potpunosti integrira svoje gospodarstvo i tržište u EU i globalni kontekst, pri čemu ne treba zaboraviti da svi dijelovi zemlje trebaju biti sposobni natjecati se u takvu okruženju, za što se trebaju i osposobiti. Treći je razlog povezan s time što je Hrvatska dio EU-a, te je i u području regionalnog razvoja potrebno kontinuirano usklađivanje s praksom i standardima EU-a.

U nastavku se rada komentiraju dva važna pitanja koja se tiču vođenja efikasne regionalne politike u Hrvatskoj, a to su: (i) važnost kriterija za regionalnu podjelu zemlje i (ii) fiskalni kapacitet regija u vođenju efikasne regionalne politike.

O važnosti kriterija za regionalnu podjelu zemlje

U kojoj su mjeri kriteriji važni za efikasno vođenje regionalne politike najjednostavnije je objasniti tako da se zapitamo pomažu li jasni kriteriji ili, možda, odmažu u rješavanju utvrđenih problema koje treba riješiti, definiranju ciljeva koje treba postići te izboru odgovarajućih aktivnosti i mjera pomoću kojih se te definirane ciljeve može postići u planiranom vremenu i korištenjem potrebnih resursa. Naravno, sve se to odnosi na prisutne probleme, ciljeve, aktivnosti i mjere usmjerene na postizanje gospodarskog i društvenog razvoja regija. Pitanje je kako podijeliti zemlju na regije da bi se vodila efikasna regionalna politika koja će dovesti do uravnoteženoga gospodarskog i društvenog razvoja u zemlji.

Ne smije se zaboraviti ni kontekst EU-a te se valja osvrnuti na Nomenklaturu prostornih jedinica za statistiku (NUTS klasifikacija), koja je važna za vođenje politike poticanja razvoja regija kroz Kohezijski fond i strukturne fondove EU-a. NUTS je hijerarhijski sustav klasifikacije teritorija EU-a koji se koristi kao statistička osnovica za prikupljanje, razvoj, usklađivanje i promicanje regionalne statistike unutar EU-a. Prilikom uspostave NUTS podjele u zemlji je, pored osnovnog kriterija broja stanovnika, potrebno uvažiti kriterije homogenosti statističkih jedinica, prirodno-geografska obilježja, povijesnu tradiciju i neke druge važne kriterije, te se podjela nacionalnog teritorija na regije prema NUTS-u temelji na sljedećim kriterijima:

- Institucionalni kriteriji uobičajeno se dijele na normativne kriterije i analitičke kriterije. Normativni su kriteriji odraz granica regija unutar pojedinih država, a analitički ili funkcionalni kriteriji definiraju regije pomoću geografskih kriterija (npr. nadmorska visina ili tip tla) ili socioekonomskih kriterija (npr. homogenost, komplementarnost ili različitost gospodarstava regija). Zbog praktičnih razloga NUTS se primarno zasniva na institucionalnoj (normativnoj) teritorijalnoj podjeli preuzetoj od država članica.
- Regionalni kriterij sagledava teritorijalne jedinice kao gospodarske cjeline. U nekim su državama teritorijalne jedinice uspostavljene na temelju određenih gospodarskih aktivnosti (rudarske, ruralne i slično). NUTS izbjegava takve specifične jedinice kad god je to moguće.

EU pruža potporu regijama koje su obuhvaćene ciljevima kohezijske politike na osnovi podjele na NUTS statističke regije te je potrebno govoriti i o provedenoj novoj NUTS klasifikaciji

(od 2013.) u Hrvatskoj kao osnovici za korištenje Kohezijskog fonda i strukturnih fondova koji su usmjereni za financiranje razvojnih projekata, a time i na poticanje regionalnog razvoja u Hrvatskoj. Hrvatska je podijeljena na dvije NUTS II statističke regije, Jadransku (obuhvaća sedam županija) i Kontinentalnu Hrvatsku (obuhvaća 13 županija i Grad Zagreb), pri čemu razvijena Kontinentalne Hrvatske, mjerena BDP-om po stanovniku, iznosi 64,1 posto, a Jadranske Hrvatske 62,1 posto prosjeka EU-27. Po broju stanovnika razlika je između dviju statističkih regija i ona iznosi 1 : 2 u odnosu na stanovništvo Kontinentalne Hrvatske.

U okviru kohezijske politike EU-a statističke jedinice NUTS služe kako bi se utvrdila razina i vrsta pomoći kojom EU financira kohezijsku politiku, tj. razvojne aktivnosti zemalja članica, sukladno strateškim smjernicama donesenim na razini EU-a. Prema postojećoj podjeli obje statističke regije u sljedećem sedmogodišnjem financijskom razdoblju mogu koristiti sredstva Kohezijskog fonda i strukturnih fondova jer se nalaze ispod prosjeka razvoja EU-27. Korištenje tih sredstava upravo je namijenjeno regijama kako bi što brže i efikasnije nadoknatile zaostajanje u svojem razvoju u odnosu na razvijeniji dio EU-a. To znači da će na temelju važećeg prijedloga podjele na dvije NUTS II statističke regije Hrvatska osigurati mogućnost financiranja razvojnih projekata iz sredstava kohezijske politike. Sigurno je da će realizacija tih razvojnih projekata biti usmjerena na postizanje razvojnih ciljeva definiranih u strateškim dokumentima na županijskoj, nacionalnoj, pa i europskoj razini, ali se sa sigurnošću ne može reći hoće li svi ti projekti rezultirati povećanjem razvoja u svim krajevima zemlje i smanjivanjem razlika u postojećem stupnju razvoja.

U okviru kohezijske politike EU-a statističke jedinice NUTS služe kako bi se utvrdila razina i vrsta pomoći kojom EU financira kohezijsku politiku, tj. razvojne aktivnosti zemalja članica, sukladno strateškim smjernicama donesenim na razini EU-a

Hrvatska je danas izrazito heterogena zemlja i postoje uistinu velike razlike u stupnju razvijenosti pojedinih područja, te je stoga jedan od temeljnih prioriteta razvojne politike osiguranje ravnomjernog razvoja svih krajeva. To se neće moći ostvariti isključivo financiranjem razvojnih projekata sredstvima iz Kohezijskog fonda i strukturnih fondova, na temelju obrasca o podjeli Hrvatske na dvije NUTS II statističke regije, već i mjerama aktivne politike nacionalne razine vlasti. Naime, vođenje regionalne politike usmjerene postizanju ravnomjernog razvoja na cijelom teritoriju zemlje u punoj je nadležnosti nacionalne države. Svaka članica EU-a, pa tako i Hrvatska, potpuno samo-

stalno vodi svoju regionalnu politiku. Za poticanje razvoja, uz europska, ima na raspolaganju i sredstva iz državnog i lokalnih proračuna te ostale izvore. Korištenje svih raspoloživih sredstava treba biti usmjereno u postizanje planiranih strateških ciljeva.

Prilikom formuliranja konačnog prijedloga novoga teritorijalnog ustroja jedinica regionalne i lokalne samouprave treba voditi računa da je osnovna razvojna zadaća formirane jedinice koordinacija razvoja na svom području i kvalitetno i učinkovito obavljanje javnih funkcija

Jedno od pitanja koja se često postavljaju, a povezano je s vođenjem regionalne politike, jest i pitanje teritorijalnog ustroja zemlje. Do prijedloga novoga teritorijalnog ustroja jedinica regionalne samouprave može se doći na različite načine. Jedan je od načina definiranje jasnih kriterija i primjena matematičko-statističkih metoda (faktorske i klaster analize) na odabranim podacima mjerenima na područjima svih 20 županija i Grada Zagreba.¹ Pretpostavka je da postojeći županijski ustroj ne omogućuje efikasno vođenje regionalne politike koja osigurava postizanje razvoja na teritoriju cijele zemlje. Stoga je potrebno postaviti cilj i grupirati županije u veće prostorne cjeline koje bi bile sposobne obavljati javne poslove iz svojega djelokruga, i to s obzirom na značaj i zastupljenost pojedine javne funkcije, odnosno skupine javnih funkcija mjerenih raspoloživim podacima, odnosno pokazateljima. Analiza se provodi u dva osnovna koraka. Prvo se na temelju odabranih ulaznih varijabli (pokazatelja) u svim županijama provodi faktorska analiza, čijom se primjenom identificiraju osnovne dimenzije javnih funkcija (ili osnovni kriteriji). Nakon utvrđivanja dimenzija, one županije koje su po danim dimenzijama slične svrstavaju se u istu prostornu cjelinu. Za svrstavanje županija u veće prostorne cjeline primjenjuje se *k-means* metoda klaster analize koja kao osnovni kriterij za grupiranje koristi kriterij homogenosti, ali i dodatne kriterije za klasifikaciju prostora preuzete iz stručne literature, odnosno kriterij funkcionalnosti i kriterij klasifikacije prostora za svrhe planiranja. Prilikom formuliranja konačnog prijedloga novoga teritorijalnog ustroja jedinica regionalne i lokalne samouprave treba voditi računa da je osnovna razvojna zadaća formirane jedinice koordinacija razvoja na svom području i kvalitetno i učinkovito obavljanje javnih funkcija (obrazovanja, zdravstva, socijalne skrbi, prostornog planiranja i zaštite okoliša i drugih). Osim što je važno uočiti sličnosti/razlike na nekom prostoru, važno je uočiti i međuovisnosti između pojedinih prostornih cjelina (kriterij funkcionalnosti). Veliki gradovi poput Zagreba oko sebe stvaraju gravitacijsku zonu te predstavljaju središta

funkcionalnih, prostornih, društvenih i gospodarskih međuovisnosti, što treba uzeti u obzir. Na temelju provedene klaster analize i vodeći računa o efikasnosti i učinkovitosti pružanja javnih usluga, dolazi se do novih prijedloga za podjelu Hrvatske u manji broj regija. Rezultat je ovako provedene analize dobivanje šest većih prostornih cjelina (regija) u kojima bi se moglo na efikasniji način obavljati javne funkcije i imati osnovicu za vođenje politike regionalnog razvoja.

Budući da je važno promoviranje financijske neovisnosti i samostalnosti u financiranju regija, odnosno minimiziranje potreba za ovisnošću o pomoćima središnje države u pružanju javnih dobara i usluga te u financiranju razvojnih projekata, važno je da se teritorijalna organizacija temelji i na dodatnim kriterijima. To su: kriterij minimalnog broja stanovnika, fiskalni kriteriji (kriterij standardnog rashoda za obvezatne nadležnosti u provođenju javnih poslova i kriterij standardnog prihoda) i drugi kriteriji iz regionalne ekonomike.

Fiskalni kapaciteti regija u vođenju efikasne regionalne politike

Rezultati provedenih istraživanja² potvrdili su postojeća saznanja po kojima se potvrđuje da je lokalna i regionalna samouprava ovisna o prihodima od poreza i pomoći iz državnog proračuna te da općine, gradovi i županije ne mogu utjecati na razinu tih prihoda; da je fiskalna sloboda lokalnih jedinica u ostvarivanju vlastitih prihoda relativno mala; da lokalne jedinice najmanje prihoda ostvaruju od svojih vlastitih poreznih prihoda. Postoje velike razlike u fiskalnim kapacitetima između pojedinih lokalnih jedinica. Županije imaju najmanje fiskalne kapacitete. Najveći broj županija ostvaruje niže prihode od gradova te većine općina, što je nespojivo s njihovom ulogom koja je usmjerena na koordiniranje i poticanje regionalnog razvoja. Razvojne se aktivnosti u najvećoj mjeri ostvaruju u gradovima, dok pretežan dio aktivnosti županija nije usmjeren prema razvoju, nego na obavljanje tekućih aktivnosti, a najviše na financiranje obrazovanja. Dodatno treba podsjetiti da je velik broj općina i gradova u posebnom statusu financiranja (područja posebne državne skrbi, brdsko-planinska područja, otoci, grad Vukovar, kao i lokalne jedinice koje financiraju decentralizirane funkcije). Poseban status financiranja znači različite oblike olakšica, povlastica, potpora i pomoći za stanovništvo, gospodarske subjekte i lokalne proračune koji na različit način utječu na smanjenje (neubrani prihodi od olakšica i povlastica) i/ili povećanje (prihodi od pomoći) prihodne strane lokalnih proračuna.

U skladu s važećim propisima, županije i njihove razvojne agencije imaju odgovoran zadatak koordiniranja regionalnog razvoja. Nažalost, uspješnost provedbe tog zadatka otežana je razmjerno niskom razinom njihovih administrativnih i fiskalnih kapaciteta te veliki dio županija ne može s uspjehom obaviti tu zadaću. Najveći dio proračunskih prihoda županija dolazi od poreza na dohodak i pomoći središnje države, dok se u njihovim proračunima samo 12 – 13 posto ukupnih rashoda odnosi na razvojne rashode.

Postoje silne razlike u proračunskim kapacitetima između županija, gradova i općina, tako da 429 općina ostvaruje 15,8

posto, 126 gradova 39,9 posto, Grad Zagreb 28,9 posto, a 20 županija 15,4 posto ukupnih prihoda lokalnih proračuna u Hrvatskoj. Preko šezdeset posto županija ima ispodprosječne fiskalne kapacitete. Navedeni pokazatelj ukazuje na ograničenost fiskalnih kapaciteta županija pri nastojanju da je regionalna samouprava ona razina javne vlasti koja, u koordinaciji sa središnjom državom i lokalnim jedinicama na svom području te sa svim važnim dionicima, treba biti u najvećoj mjeri odgovorna za usmjeravanje regionalnog razvoja. Zbog toga se u tom području očekuju temeljiti reformski zahvati. Oni mogu biti uspostavljeni samo u smjeru stvaranja nove regionalne vlasti koja će imati odgovarajuće kapacitete (organizacijske, administrativne, ljudske, financijske i druge) za provođenje svih odgovornosti u obavljanju javnih funkcija i za jačanje koordinativne uloge te razine javne vlasti.

Postoje silne razlike u proračunskim kapacitetima između županija, gradova i općina, tako da 429 općina ostvaruje 15,8 posto, 126 gradova 39,9 posto, Grad Zagreb 28,9 posto, a 20 županija 15,4 posto ukupnih prihoda lokalnih proračuna u Hrvatskoj

Regionalni i lokalni razvoj ne može se sagledati bez većeg oslanjanja općina, gradova i županija na vlastita financijska sredstva i vlastite ljudske resurse. To je i jedan od bitnih razloga koji utječu na potrebu praćenja, analiziranja, prilagođavanja i mijenjanja sustava financiranja jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, a naročito onog dijela koji se odnosi na lokalni i regionalni razvoj. U tom smislu nužna su rješenja koja se odnose na potrebu mijenjanja propisa kojima se uređuje minimalni opseg nadležnosti jedinicama lokalne samouprave u obavljanju javnih funkcija s obzirom na njihovu veličinu i kapacitete.

Za uspješno obavljanje složenog zadatka koordinatora i aktivnog kreatora regionalnog razvoja lokalne jedinice treba ojačati vodeći računa o postojećoj, ali i faktički potrebnoj mreži institucija i infrastrukture važne u provođenju javnih poslova i ostvarivanju javnih potreba na regionalnoj razini. Kada se uz to uzmu u obzir broj stanovnika, gustoća naseljenosti, postojeći stupanj razvoja, fiskalni, organizacijski i stručni kapaciteti za strateško planiranje te provedba i praćenje održivog razvoja na regionalnoj razini, jasno je da postojeća organizacija županija nije optimalna. Potrebno je u okviru sveobuhvatne reforme sustava uspostaviti manji broj snažnih regionalnih jedinica (regija) koje će upravo imati sve te navedene kvalitete, koje će osigurati dostizanje utvrđenih ciljeva regionalnog razvoja.

Što je još potrebno napraviti u okviru politike regionalnog razvoja?

Efikasna regionalna politika u Hrvatskoj znači takvu politiku koja optimalno upravlja i koristi razvojne potencijale svih regija s ciljem unapređenja njihova ukupnoga gospodarskog i socijalnog stanja, a uz to osigurava transparentne uvjete i kriterije za pružanje dodatne podrške područjima koja zaostaju u razvoju, kako bi sve regije mogle pridonijeti održivom konkurentnom gospodarstvu. Za ostvarenje takve politike regionalnog razvoja u Hrvatskoj potrebno je zaokružiti institucionalni i zakonodavni okvir, oblikovati strategiju regionalnog razvoja s jasno utvrđenim prioritetima te definirati institucionalni okvir za regionalnu razvojnu politiku u Hrvatskoj koja udovoljava zahtjevima kohezijske politike. Osim toga potrebno je oblikovati djelotvoran Zakon o regionalnom razvoju, koji bi trebao biti temelj za oblikovanje načina potpore hrvatskim regijama i distribucije novčanih sredstava koja služe regionalnom razvoju.

Umjesto zaključka

Osnovni ciljevi politike regionalnog razvoja sasvim sigurno trebaju biti sljedeći: stvaranje konkurentnoga gospodarstva, razvijene društvene infrastrukture koja osigurava visok standard života u svim područjima u zemlji, smanjivanje prostorne neujednačenosti regionalne stope nezaposlenosti, poticanje procesa industrijskog restrukturiranja u pojedinim županijama, jačanje konkurentne sposobnosti regija, poticanje stvaranja izvozno orijentiranih regija (županija), poticanje stvarnih ulaganja u slabije razvijene regije, zaustavljanje depopulacije u pojedinim regijama, očuvanje i unapređenje okoliša, dalje poticanje obnove ratom razorenih područja te stvaranje osnove za integraciju hrvatskih regija u regionalnu strukturu EU-a. Spomenute ciljeve potrebno je oblikovati kao dio sustavne javne politike, koja će omogućiti svim akterima politike regionalnog razvoja da dizajniraju djelotvorne i održive instrumente za nji-

hovo postizanje. Pri tome je potrebno naglasiti da statističke prostorne jedinice ne predstavljaju pravnu ni administrativnu podjelu teritorija države, a sukladno pravnoj stečevini EU-a niti obaveznu osnovu za vođenje i osmišljavanje politike nacionalnoga regionalnog razvoja. Međutim, uzimajući u obzir potrebu uzajamnog nadopunjavanja ovih dviju politika regionalnog razvoja, nacionalne i europske, EU i nacionalna razina trebaju uzimati u obzir potrebu njihova usklađena djelovanja.

Vođenje konzistentne regionalne politike, vodeći računa o ograničenim fiskalnim kapacitetima lokalnih jedinica i ograničenim sredstvima u državnom proračunu, ne može se, dakle, provoditi bez efikasnog iskorištavanja raspoloživih vlastitih, ali i sredstava iz strukturnih fondova EU-a. Ključna riječ za sudjelovanje u sredstvima EU-a jesu dobro formulirani projekti koji će udovoljiti razvojnim prioritetima u Hrvatskoj, koji bi trebali biti usklađeni i s onima u EU-u. Obrazovanje i učenje svih, posebno javne administracije, uključivo i onih na najvišim političkim pozicijama, neophodan je uvjet za maksimalno iskorištenje raspoloživih europskih sredstava. A upravo ona, ima li se na umu činjenica da su nacionalni izvori sredstava razmjerno ograničeni, osiguravaju provedbu projekata, aktivnosti i programa koji vode ostvarivanju utvrđenih ciljeva regionalnog razvoja.

Bilješke

- 1 Ovaj se dio rada temelji na Jurlina Alibegović i sur. 2010.
- 2 V. opširnije u Jurlina Alibegović i sur. 2010.

Literatura

- Jurlina Alibegović, D. i sur. (2010). *Analitičke podloge za učinkovitu decentralizaciju u Hrvatskoj*. Zagreb: Ekonomski institut.
- Stimson, R. J.; Stough, R. R. i Roberts, B. H. (2002). *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy*. Berlin: Springer-Verlag. ■